

καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν Ἀθηναίων ἐν τῇ ἀδιακόπῳ κινήσει καὶ ἐξελίξει των, ἐπίσης τῆς γνώμης ὅτι ἡ συντηρητικότης ἀποτελεῖ καὶ αὐτὴ ἓνα πολὺ ἢ ὀλίγον ἰσχυρὸν χαρακτηριστῆρα τῶν ἔθνων, τῶν ἀνθρώπων.

Δ. Ἡ μηχανικὴ τῆς ἐξελίξεως τοῦ κοινωνικοῦ καὶ ἐθνικοῦ βίου.

Εἶχον εὔρει ὅτι ὅλαι αἱ ἰδιότητες τῶν ἀνθρώπων, ἡ γενικὴ ἀνθρωπίνη ἰδεολογική, ἡ ἰδιατέρα ἐθνικὴ, ἐννοεῖται δὲ καὶ πᾶσα εἰδικώτερον προσωπικὴ (εἰς τὸν μεγάλον ἄνθρωπον φανερωῶς ἐκδηλουμένη), ἀποτελοῦν κυρίως τὴν ψυχικὴν καὶ πνευματικὴν φύσιν τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἰδιότητές του, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ τὸ μόνον θετικῶς καὶ πραγματικῶς ὑπάρχον. Οὕτω δὲ ἐννοεῖται ὅτι πᾶσα ἐξέλιξις, ὡς ἔχουσα αἰτίας ἀκριβῶς τὴν συνείδησιν τῆς ὑλικῆς καταστάσεως καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξιόπρέπειαν, αἱ ὁποῖαι καὶ αἱ δύο παροτρύνουν καὶ ἀντὶ τούτου εἰς ἐνέργειαν πρὸς βελτίωσιν τῆς ὑφισταμένης καταστάσεως, ἐξ ἀνάγκης εἶναι ἐν πρώτοις ἐξέλιξις τῶν ἀτομικῶν ἀνθρώπων, ἔστω καὶ ὅχι ὅλων εἰς τὸν αὐτὸν βαθμὸν, διδασκομένων ὁμοῦ καὶ ὀδηγουμένων ἀπὸ τὸν μεγάλον ἄνθρωπον. Ἀλλὰ ὁ κύριος φορῆς τῆς προόδου εἶναι ἡ κοινωνία, διότι πρῶτον μὲν ἡ κοινωνικὴ κατάστασις μένει κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὡς τὸ κληρονομικῶς ἀναλαμβάνομενον καὶ ἀπὸ τὰς ἀκολουθίους γενεάς, δεύτερον δέ, ὅπως κατεφάνη ἐκ τοῦ τρόπου τῆς ἐξελίξεως τῆς κοινωνίας, μία κοινωνικὴ κατάστασις δὲν παρουσιάζει τὴν θέλησιν ὅλων ἐκείνων, τοὺς ὁποῖους περιλαμβάνει, ἢ ἐκάστοτε κοινωνικὴν κατάστασις, τὸ ἀποτέλεσμα πάλης συμφερόντων ὑλικῶν καὶ ἰδεολογίας, εἶναι, ὅπως κατεφάνη, προῖον ὑπερισχυοῦσης θέλησεως, προῦποθεθειμένου δὲ ὅτι ὑπερισχύει μία ἰδεολογικὴ κατάστασις, προῖον ἰδεολόγων, τινῶν ἀπέναντι ἄλλων μὴ τοιούτων καὶ μὴ συμβαδιζόντων· ὥστε ἡ κοινωνικὴ κατάστασις εἶναι ἐκάστοτε ἢ κολυμβήθρα, ἐν τῇ ὁποίᾳ κολυμβοῦν καὶ διὰ τῆς ὁποίας καλύπτονται ὅλοι ἰδεολόγοι καὶ μὴ, καὶ ἄνθρωποι ἠθικῶς ὑπέροχοι καὶ μὴ. Τοῦτο δὲ πηγάζει καὶ ἐξ ὧν εἶπον περὶ τῆς ἀτμοσφαι-

ρας τῆς πραγματικῆς καὶ ποθουμένης τῆς κοινωνίας ¹⁾. Ἐννοεῖται λοιπὸν καλῶς, ὅτι ἡ ἐξέλιξις τῆς κοινωνίας δὲν σημαίνει ἐξέλιξιν ὅλων τῶν ἀνθρώπων· ἀρκεῖ οὕτως εἰπεῖν νὰ ὑπάρξουν ἕνας, δύο, τρεῖς, οἱ ὅποιοι νὰ παρασύρουν ἔστω καὶ πρὸς στιγμὴν ἄλλους, νὰ ὑπερισχύσουν, καὶ νὰ δώσουν εἰς τὴν κοινωνίαν τὴν ὑψηλοτέραν μορφήν, τὴν ὁποίαν ἐπιθυμοῦν. Δὲν ἐπιτρέπεται λοιπὸν νὰ νομίζη κανεὶς ὅτι ἡ κοινωνία δὲν ἤλλαξε κατάστασιν διότι οἱ ἄνθρωποι δῆθεν δὲν ἤλλαξαν, καὶ τότε γεννᾶται τὸ ζήτημα, εἰς ἂν πρόκειται περὶ μιᾶς τελεολογικῆς ἐξελίξεως τῆς κοινωνίας. Ἀλλὰ τὰ γεγονότα δεικνύουν ὅτι πᾶσα ἰδέα τελεολογίας ἢτοι ἐξελίξεως τῆς κοινωνίας πρὸς πραγματοποίησιν οὕτως εἰπεῖν προορισμοῦ τινος ἀποκλείεται.

α) Ἡ κοινωνικότης ἤλλαξε μορφὰς (εἶχε τὴν μορφήν τοῦ κοινωνικοῦ γένους καὶ ἔλαβε τὴν μορφήν τῆς πολιτείας), ὅχι, ὅπως κατεφάνη, διὰ νὰ παραχθῇ ἡ τελευταία μορφή (ἡ πολιτεία), ἀλλὰ ἐξ ἀνάγκης τῶν περιστάσεων καὶ τῶν δυσχερειῶν (συγκρούσεις τῶν συγγενῶν ἢ καὶ ἀπλῶς φιλικῶς εἰς κοινωνικὴν φυλὴν συνδεδεμένων κοινωνικῶν γενῶν κατὰ τὴν γένεσιν τοῦ μονίμου βίου καὶ τοῦ συνοικισμοῦ εἰς συνορεύοντα χωρία) καὶ ἐξ ἀνάγκης τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως (τῆς δεσποτικῆς τάσεως ἐνὸς ἀτόμου κτλ.), ἡ ὁποία, ἐξαιρουμένης τῆς γενικῆς ἀνθρωπίνης τάσεως πρὸς ἰδεολογίαν, τείνει πρὸς ἰκανοποίησιν προσωπικῶν ἰδιοτήτων.

β) Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐξέλιξις τῆς ὁργανώσεως τῆς κοινωνίας δὲν δεικνύει οὐδεμίαν τελεολογίαν γενομένη ἐξ ἀναγκαίων αἰτιῶν. Ναι μὲν εὐρέθη ὅτι ἡ ἐξέλιξις τῆς γίνεται κατὰ μίαν κατεύθυνσιν, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει λόγος, ἡ ἐξέλιξις αὐτή, ἀπλῶς διότι ἔχει κατεύθυνσιν, νὰ θεωρηθῇ καὶ ὡς τείνουσα πρὸς πραγματοποίησιν τελικοῦ σκοποῦ. Πράγματι δὲ ἡ κατεύθυνσις αὐτὴ παρουσιάζει μίαν ἀπόλυτον ἀνάγκην ἐξ ἐμπειρικῶν λόγων. Δηλαδή, ναι μὲν δεικνύει ἐκάστη φάσις τῆς ἐξελίξεως τῆς κοινωνικῆς ὁργανώσεως οὕτως εἰπεῖν ἕνα βῆμα πρὸς τὰ πρόσω κατὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἔχοντος ἀξίαν ἀνθρώ-

1) Πρβλ. ἄνωθι σελ. 79 κ. ε.

που. Ἀλλὰ ἡ κίνησις αὕτη ὄχι μόνον δὲν εἶναι γενικὴ ἀνθρωπίνη, δὲν εἶναι κίνησις ἐντὸς πάσης κοινωνίας, ἀλλὰ μόνον κίνησις ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἐθνικῆς ἱκανότητος, ἀλλὰ καὶ εἶναι προῖον ἐμπειρικῶν αἰτιῶν· διότι τοιαύτη εἶναι ὄχι μόνον ἡ ὀλικὴ αἰτία, ἀλλὰ καὶ ἡ ἰδεολογικὴ τάσις, ἡ συνείδησις τοῦ «ὀφείλεις!», ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει λόγος ἀποχρῶν διὰ τὴν γνώμην ὅτι ἡ συνείδησις αὕτη δὲν εἶναι τάσις τοῦ ἐμπειρικῶς δεδομένου ἀνθρώπου, ἀλλὰ νόμος ἀπόλυτος. Διὰ τὰ ὁμιλήσω μὲ ἄλλο παράδειγμα, θὰ ἦτο καὶ εἶναι ἀνθαιρέτος διανοητικὴ κατασκευὴ νὰ παραδεχθῆ κανεὶς βιολογικῶς ὅτι ἤρχισε εἰδίκευσις τοῦ πλάσματος, τῆς πρώτης λεγομένης ζώσης ἴλης, εἰς σῶμα ἀναίσθητον καὶ εἰς νεῦρα καὶ νευρικὸν σύστημα διὰ τὰ ἐπιτευχθῆ ὁ ἐγκέφαλος τοῦ ἀνθρώπου. Πραγματικὸν εἶναι μόνον ὅτι ἡ ἐξέλιξις αὕτη συνέβη ἐξ ἐμπειρικῶν αἰτιῶν, ἔστω καὶ ἐσωτερικῶν, ἐκ τῆς πλαστικότητος τοῦ πλάσματος, κατ' ἐμὲ δὲ καὶ ἐξωτερικῶν, τοῦ περιβάλλοντος.

γ) Γενικώτερον εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς πνευματικῆς ἀτμοσφαιρας τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει διαφορὰ μεταξύ αὐτοῦ καὶ τοῦ προβλήματος τῆς ἐξελίξεως τῆς ὀργανώσεως τῆς κοινωνίας, ἀφοῦ, ὅπως εὐρέθη, ἡ λεγομένη πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα τῆς κοινωνίας οὐδὲν ἄλλο εἶναι παρὰ ἡ ἐκάστοτε κατάστασις καὶ τοῦ δικαίου καὶ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων καὶ τοῦ πνεύματος τῆς θρησκείας κτλ. Μόνον ἐὰν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ θεωρηθῆ ἡ ἰδεολογικὴ τάσις γενικῶς τοῦ ἀνθρώπου (κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον γενικὴ ἀνθρωπίνη) ὡς ἀπόλυτος, δηλαδὴ ὡς ἄσχετος ἀπὸ τὴν ἐμπειρικῶς δεδομένην φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἢ, ὕπερ ὅμως εἶναι τὸ αὐτό, ἐὰν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ δεκτὸν ὅτι ἡ ἐμπειρικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου (ἡ φύσις τοῦ ἐμπειρικοῦ ἀνθρώπου) ἐμορφώθη συμφώνως πρὸς τὴν ἀπόλυτον θεωρουμένην ἰδεολογικὴν τάσιν, τότε καὶ τότε μόνον θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ νομισθῆ ἐπίσης ὅτι ἡ ἐξέλιξις τῆς κοινωνικῆς ἀτμοσφαιρας, δηλαδὴ ἡ ἐξέλιξις τοῦ κοινωνικοῦ καὶ ἱστορικοῦ βίου, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκδηλοῦται ἡ πνευματικὴ ἐκείνη ἀτμόσφαιρα, εἶναι τελεολογικὴ. Ἀλλά, ὅπως εὐρηκα, διὰ τοιαύτην τινὰ ἀπομιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως δὲν ὑπάρχει οὐδὲ ὁ ἐλάχιστος λόγος.

Τὸ συμπέρασμα εἶναι λοιπὸν ὅτι ἡ ὀργανωμένη συνύπαρ-

ξίς ἀνθρώπων, ἡ κοινωνικότης, δὲν ἐξυπηρετεῖ τελικόν τινα οἶον-
 δήποτε σκοπόν, ἀλλὰ ὑφίσταται καὶ ἐξελίσσεται ἐξ ἀνάγκης καὶ
 ἐξ ἀναγκαίων ἐμπειρικῶν αἰτιῶν· τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ ὅσον
 ἀφορᾷ τὰς σχέσεις τῶν ἐθνῶν, τὰς σχέσεις τῶν κοινωνιῶν. Εἶναι
 μὲν δυνατόν νὰ λέγεται ὅτι ὁ χαρακτήρ ἐκεῖνος τῆς κατευθύνσεως
 τῆς ἐξελίξεως «ὁ ἀνθρώπος νὰ ἔχη ἀξίαν ἀνθρώπου» εἶναι ὁ
 τελικὸς σκοπὸς τῆς ἐξελίξεως, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονηθῇ ὅτι
 ἡ τοιαύτη ἀποψις εἶναι μία ὑποκειμενικὴ ἔκφρασις τοῦ ἀνθρω-
 πίνου πνεύματος, ἀντιστρεφομένης τῆς αἰτιότητος, τοῦ δὲ ἀποτε-
 λέσματος θεωρουμένου ὡς τῆς ἀρχικῆς αἰτίας. Καὶ ὅμως ἐνταῦ-
 θα δὲν ὑπάρχει λόγος οὐδὲ διὰ μίαν τοιαύτην ἀποψιν, διότι, ὅ-
 πως ἔδειξα, ἡ αἰτία τῆς ἐξελίξεως δὲν εἶναι μόνον ἡ ἰδεολογία,
 ἀλλὰ καὶ ἡ ὑλικὴ κατάστασις τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου. Λοιπὸν
 «ὁ ἀνθρώπος νὰ ἔχη ἀξίαν ὡς ἀνθρώπος» εἶναι ὁ πόθος τοῦ
 ἐμπειρικοῦ ἀνθρώπου, εἶναι τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἐμπειρικοῦ ἀνθρω-
 πίνου πνεύματος, πᾶν δὲ ὅ,τι ἐλέγχθη ἀπὸ ἄλλους ὡς τελικὸς σκο-
 πὸς τῆς ἐξελίξεως τῆς κοινωνίας καὶ τῆς ἱστορίας (π. χ. ὑψωσις
 καὶ προαγωγή τῆς παραγωγῆς, ἢ τῆς κοινωνίας ἐλευθέρων ἀν-
 θρώπων, ἢ τοῦ πολιτισμοῦ, ἢ τῆς πραγματοποιήσεως τῆς φρο-
 νήσεως, ἢ τῆς ἠθικῆς τελειότητος, τῆς συμπαιθείας, κατ' ἄλλους
 τῆς φιλετερίας (altruism) ἢ συνένωσις ὅλων τῶν ἐθνῶν εἰς
 μίαν ἀνθρωπίνην οἰκογένειαν κτλ. κτλ.) εἶναι καὶ κατὰ τοῦ-
 το ἐσφαλμένον, ὅτι ἐκφράζει μόνον μερικὰ καὶ εἰδικώτερα ἀπο-
 τελέσματα ἢ καὶ εἰδικώτερον πόθον ἀτομικῶν ἀνθρώπων (π. χ.
 τοῦ φιλοσόφου) ὡς τελικὸν σκοπόν.

Ἡ ἐξέλιξις τοῦ κοινωνικοῦ βίου καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορί-
 ας (τῆς τύχης τῶν κοινωνιῶν, τῶν ἐθνῶν κατὰ τὰς ἀναμεταξύ-
 των σχέσεις των) εἶναι λοιπὸν ἕνα δυναμικὸν μηχαν-
 ικὸν συμβάν· ἐκάστη νέα φάσις τῆς εἶναι μία ἀναγκαιό-
 της (μόλον ὅτι, ὅπως ἔδειξα, ἀνυπολόγιστος διὰ τὸ ἀνθρώπινον
 πνεῦμα) καὶ μάλιστα ἐπὶ τῆς ἐννοίας, ὅτι δὲν εἶναι προῦξις αὐ-
 θαίρετος ἀνθρώπου τινὸς ἢ ἀνθρώπων, ἀλλὰ προῖόν ἐκ θετικῆς
 καταστάσεως ἐξ ὀρισμένων αἰτιῶν δι' ἀτομικῆς ἀνθρωπίνης συ-
 νεργείας, προῖόν ἄρα ἀναγκαῖον αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ καὶ ὄχι τεῖ-
 νον εἰς πραγματοποιήσιν τελικοῦ σκοποῦ. Ἐὸ δυναμικὸν λοιπὸν
 μηχανικὸν συμβάν εἶναι προῖόν μιᾶς φυσικῆς κοινωνικῆς
 μηχανικῆς.

Τὸ πρόβλημα μιᾶς μηχανικῆς τῆς ἐξελίξεως ἐτέθη τὸ πρῶτον, μᾶλλον ὅτι ἴσως ἀσυνειδήτως, ἀπὸ τὸν H e g e l διὰ τῆς θεωρίας του, ὅτι ἡ ἐξέλιξις γίνεται κατὰ διαλεκτικὸν τρόπον. Ἀκριβῶς ὅμως ἔνεκα τούτου εἶναι καὶ ἡ λύσις τοῦ προβλήματος, τὴν ὁποίαν δίδει αὐτός, μία ἀπλή, δῆθεν φιλοσοφική, διανοητικὴ κατασκευή. Ὅταν ὅμως ὁ M a r x, ὁ ὁποῖος ἦτο ὁπαδὸς τοῦ H e g e l, ἔθεσεν εἰς τὴν θέσιν τοῦ «λόγου», ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν διδάσκαλόν του ἐξελίσσεται διαλεκτικῶς, τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν καὶ τὴν διαλεκτικὴν της, εὐρέθη καὶ πρὸ μιᾶς ἐμπειρικῶς δεδομένης μηχανικῆς τῆς ἐξελίξεως: «ἡ ἱστορία πίσεως μέχρι τοῦδε κοινωνίας εἶναι ἡ ἱστορία πάλης κοινωνικῶν τάξεων». Ἀλλὰ ὁ M a r x ἐνεπνέετο παρὰ πολὺ ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ H e g e l καὶ δὲν τοῦ ἦτο δυνατόν ν' ἀναπτύξῃ τὴν μηχανικὴν αὐτὴν ἐμπειρικῶς. Ἡ ἀδυναμία αὐτὴ προέσχεται ὄχι ἔκ τοῦ ὅτι, ὅπως λέγουσιν ¹⁾, ἐν καθώρισε τὸ εἶδος τῆς ἀναγκαιότητος τῆς ἐξελίξεως — ὁ M a r x ἀντιλαμβάνεται τὴν ἀναγκαιότητα αὐτὴν ὡς γεωμετρικὴν, — ἀλλὰ ἡ ἀποφίς του αὐτῆ, ὅτι πρόκειται περὶ γεωμετρικῆς ἀναγκαιότητος, ἀπέχει πράγματι ἰσχυρῶς θετικῆς γεωμετρικῆς ἀντιλήψεως καὶ εἶναι φανταστικὴ, συμφώνως μὲ τὸ πνεῦμα τῆς φιλοσοφίας τοῦ H e g e l. Κατὰ τὸν M a r x ἡ κοινωνικὴ κατάστασις B ἐκπορευέται γεωμετρικῶς ἀναγκαιῶς ἀπὸ τὴν προηγουμένην κατάστασιν A διὰ τῆς συγκρούσεως τῶν ἀτομικῶν ἀνθρώπινων θελήσεων ἀλλὰ ἔκ τῆς συγκρούσεως αὐτῆς δὲν ἐκπορευεταί τι ἄλλο ἢ ὅ,τι ὑπῆρχεν εἰς τὴν κατάστασιν A ὡς ἀναγκαῖον, ὡς προορισμένον νὰ ἐκπορευθῇ. Λέγω λοιπὸν ὅτι κατὰ τὸν M a r x ἡ κατάστασις A, μία ὠρισμένη οἰκονομικὴ κοινωνικὴ κατάστασις, τὴν ὁποίαν αὐτὸς θεωρεῖ ταυτοχρόνως καὶ ὡς αἰτίαν τῆς ἐξελίξεώς της, διὰ κάμην θαύματα: διὰ νὰ παράγῃ τὴν προσεχῆ, ἀλλὰ ἤδη καὶ μόνην ἀναγκαίαν καὶ δυνατὴν κατάστασιν, ἢ κατάστασις ἐκείνη A

¹⁾ Τοῦτο πράττει ὁ S t a m m l e r, μᾶλλον ὅτι λέγει (Wirtschaft und Recht σελ. 57) ἐπίσης ὅτι ὁ M a r x θεωρεῖ τὴν κοινωνικοποίησιν ὡς ἀναγκαιότητα, ἡ ὁποία πάντως θετικώτατα θὰ πραγματοποιηθῇ (Die Kollektivierung stellt er als eine Notwendigkeit, die in jedem Falle sicher eintreten wird).

θὰ θέσῃ εἰς κίνησιν τὰς διαφόρους θελήσεις τῶν ἀτομικῶν ἀνθρώπων κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἐκείνη ἢ ἀναγκαῖα κατάστασις νὰ ἐκπορευθῆῖ μόνον μετὰ τὴν σύγκρουσιν αὐτῶν, δηλαδὴ ἢ κατάστασις ἐκείνη Α θὰ λάβῃ κατὰ τὴν κίνησιν τῶν ἀτομικῶν θελήσεων πρὸς τὴν νέαν κατάστασιν ὑπ' ὄψιν, ὅτι αὐταὶ πάντως θὰ συγκρουσθῶν καὶ θὰ διατάξῃ ἐπομένως τὴν κίνησιν τοιουτοτρόπως, ὥστε ἢ ἤδη ἐκ τῶν προτέρων ὑπάρχουσα συνέπεια τοῦ ἑαυτοῦ τῆς καὶ προκλήσῃ (νὰ παρουσιασθῆῖ) μετὰ τὴν σύγκρουσιν. Περισσότερον δὲν κατορθώνει πράγματι καὶ τὸ θέατρον : ὁ ποιητὴς ἔχει μίαν ἰδέαν ἐν τῇ κεφαλῇ του, δὲν τὴν λέγει ὅμως εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀλλὰ θέτει τὰ πρόσωπά του εἰς τοιαύτην κίνησιν (τὰ εἰσάγει νὰ ὁμιλοῦν καὶ νὰ ἐνεργοῦν οὕτως) ὥστε ἢ ἰδέα του νὰ παρουσιάζεται ὡς ἀποτέλεσμα, ὡς ἐπακολούθημα. Τοιουτοτρόπως εἰργάσθη πράγματι καὶ ὁ H e g e l, ὁ δὲ M a r x ἦτο ἀκριβῶς καὶ αὐτὸς ὁπαδὸς τοῦ H e g e l. Ὁ Stammler διώρθωσεν δῆθεν μετὰ ταῦτα τὸν M a r x ἐξηγῶν τὴν κίνησιν οὕτω: κατ' αὐτὸν τὸ σύστημα τῆς ὀργανώσεως (ὁ κείμενος νόμος) καταντᾷ ὑπὸ νέους οἰκονομικοὺς ὅρους, εἰς διαφωνίαν μὲ τὸν ἕψιστον σκοπὸν τοῦ δικαίου, ὁ ὁποῖος εἶναι νὰ προάγῃ τὴν κοινωνικὴν παραγωγὴν, οὕτω δὲ γεννᾶται μία ἔρις ὡς ἐσωτερικὴ διαφωνία, ἢ ὁποία τότε καὶ αἴρεται ὡς ἐκ καθήκοντος, ὡς διαταγὴ ἢ παραγγελία λέγουσα οὕτως εἰπεῖν «ὀφείλει» ν' ἀρθῆῖ ἐκείνη ἢ διαφωνία ¹⁾. Ἀλλὰ ἢ ἀποψις αὐτὴ τοῦ μηχανισμοῦ τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως ἀπομακρύνει μὲν τὴν φαντασιοκοπίαν τοῦ M a r x, ἀφήνει ὅμως τὴν κίνησιν καὶ μεταβολὴν τοῦ καθεστῶτος πράγματι ἀνεξήγητον : ἕνας κείμενος νόμος δὲν καταντᾷ εἰς διαφωνίαν δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους μιᾶς κοινωνίας πρὸς τὸν δῆθεν ἕψιστον σκοπὸν τοῦ δικαίου, ὥστε καὶ τὸ «ὀφείλει» ἐκεῖνο δὲν εἶναι κοινὴ ἀποψις καὶ κοινῶς πραγματοποιούμενος πόθος κτλ. Εἶναι ψεῦδος, εἶναι ἀπάτη ὅτι ὑπάρχουν νόμοι ὡς κοινὴ γενικὴ θέλησις ²⁾.

Ὁ μηχανισμὸς τῆς ἐξελίξεως εἶναι ἀπλοῦς καὶ σαφής, ἐὰν ληφθῶν ὑπ' ὄψιν τὸ ἀληθῶς συμβαῖνον ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ τὸ

1) Ἠρβλ. S t a m m l e r, Wirtschaft und Recht σελ 410.

2) Ἠρβλ. σελ. 152 κ. ἔ. θὰ ἐπανέλθω δὲ εἰς τὸ ζήτημα καὶ πάλιν.

ἀληθές συμβαῖνον ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἡ κατάσταση B ἢ παρουσιαζομένη μετὰ τὴν κατάστασιν A δὲν εἶναι ἢ γεωμετρική, οὔτε ἢ τελεολογικὴ ἀκλουθία τῆς A, ἀλλὰ ἢ A αὐτὴ κατάσταση (τὸ καθεστῶς) ἀποτελεῖ τὸν ἐκλυτρωτικὸν ἐρεθισμόν διὰ τὴν ἐνεργειαν τῶν αἰτιῶν τῆς ἐξελίξεως (τῆς ὑλικῆς ἐνσυνειδήτου θέσεως τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν τριῶν εἰδῶν πνευματικῶν ιδιοτήτων), ἢ δὲ ἐπομένη B κατάσταση εἶναι, ἐπειδὴ, ὅπως ἔλεγον, αἱ αἰτίαι αἰ ἐκάστοτε μέρος εἰς τὴν ἐξέλιξιν λαμβάνουσαι δὲν δεικνύουν ἀναγκαῖον συνδυασμόν, μόνον ἢ μία ἐνδεχομένη κατάσταση.

Ἡ μηχανικὴ λοιπὸν τῆς ἐξελίξεως ἔχει οὕτω, εἶχον ἤδη εὖρει, ἀναλίπων τὸν κοινωνικὸν βίον καὶ τὴν ἱστορίαν, καὶ τοὺς νόμους τῆς καὶ τὰ στοιχεῖά της, ὥστε πρέπει μόνον νὰ συναρμόσω τὰς αἰτίας τῆς ἐξελίξεως, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἰδιότητες (ψυχικαὶ καὶ πνευματικαί) καὶ ὑλικά συμφέροντα τῶν ἀνθρώπων, μετὰ τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὅποιον πραγματοποιεῖται ἢ ἀπαίτησις τῶν αἰτιῶν ἐκείνων, δηλαδὴ τὴν πάλην τῶν κοινωνικῶν κομμάτων καὶ τὰς παραχωρήσεις τὰς γενομένας ὑπὸ τοῦ κρατοῦντος καὶ ἐξ ἑαυτοῦ. Λοιπὸν : ἢ κίνησις συμβαίνει τὸ πρῶτον καὶ προπάντων διὰ τῆς ὑλικῆς αἰτίας, διὰ τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν, εἰς τὴν ὁποίαν προσέρχεται ἀμέσως καὶ ἢ ἰδεολογικὴ αἰτία τοῦ «ὀφείλεις» ἐνεργοῦσα μετὰ ταῦτα πολλάκις καὶ μόνη καὶ ἐξ ἑαυτῆς ἢ δὲ κίνησις αὐτὴ εἶναι ἤδη ἐκ τῶν προτέρων καθωρισμένη ὡς κατεύθυνσις διὰ τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος, ὥστε ἢ ἐξέλιξις λαμβάνει πάντοτε ἀναλόγως τῆς ἐθνικῆς ιδιότητος οὕτως εἰπεῖν ἰδιατέραν χροιάν, ἢ κίνησις λαμβάνει ἰδιάζουσαν χροιάν καὶ ἰδιάζουσαν μορφὴν, ἐννοεῖται, καὶ διὰ τοῦ μεγάλου ἀνθρώπου, τοῦ ἀρχηγοῦ, ὅπως ἐπίσης καὶ διὰ τοῦ ἰδεολογικοῦ «ὀφείλεις!», ἀλλὰ πάντοτε ἐντὸς τοῦ διαγράμματος, τῆς διοχετεύσεως οὕτως εἰπεῖν τῆς ἐθνικῆς ιδιότητος. Ἡ πάλη τῶν κοινωνικῶν κομμάτων εἶναι ὄρατὴ γενομένη κίνησις δι' ἐκείνων τῶν αἰτιῶν τῆς κινήσεως γενικῶς· εἶναι δὲ ἀδιάφορον πῶς παρουσιάζεται ἢ πάλη αὐτή, δηλαδὴ ἐὰν ὡς πάλη ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ κειμένου νόμου (π. χ. εἰς τὰς βουλὰς), ἢ ὡς πάλη παιθητικῆς ἀντενεργείας καὶ ἀπεργείας παντὸς εἴδους, ἢ καὶ ὡς στάσεις καὶ ἐπαναστάσεις. Διαρκούσης τῆς πραγματικῆς κινήσεως ἀποτελοῦν οἱ ἄνθρωποι ἀδιά-

φορον ἔαν ἐν τῇ βουλῇ ὡς βουλευταὶ ἢ εἰς τοὺς δρόμους τὰς ψυχολογικάς, τὰς κοινωνικάς ομάδας προπάντων κατὰ τὰς στάσεις καὶ ἐπαναστάσεις ὀφθαλμοφανῶς, ὅτε προσπαθοῦν νὰ πραγματοποιήσουν τὸν σκοπὸν των καὶ δι' ἐξωτερικῆς βίας κατὰ πάντα τρόπον ὡς ἄφρονες, ἀγόμενοι καὶ φερόμενοι μόνον ὑπὸ τοῦ συναισθημάτων· ὑπάρχουν δὲ πάντοτε οἱ ἀρχηγοί, οἱ μεγάλοι, καὶ οἱ φερόμενοι, οἱ ὀδηγούμενοι. Ἀλλὰ πρέπει νὰ γίνῃ παραδεκτὴ καὶ μία οὕτως εἰπεῖν ἀόρατος κίνησις συνισταμένη ἐν τούτῳ, ὅτι ἕνας καὶ μόνος ἰσχυρὸς κατακρατῶν πράγματι τῆς κοινωνίας διαμορφώνει τὴν κοινωνίαν κατὰ νέον τρόπον, ἐννοεῖται, συμφώνως πρὸς τὴν προσωπικὴν του (καὶ τὴν ἰδιάζουσαν ἐθνικὴν) ιδιότητα. Ἴσως ὅμως τοιαύτη κίνησις δι' ἐνὸς καὶ μόνου εἶναι ἐκ τῶν σπανιωτάτων φαινομένων· ἀλλὰ δὲν εἶναι οὔτε ἀπλῆ κατασκευὴ (ὁ λεγόμενος Μωϋσῆς εἶναι πάντως τοιοῦτος διαμορφωτής, ἐπίσης ἴσως ὁ Χαμουράβη, ὑπάρχουν δὲ καὶ ἄλλοι παρόμοιοι), οὔτε σπανία, ἀμα ὡς τετλῆ ἀντὶ τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου ὁ ἕνας ὁ πράγματι ἰσχύων καὶ ἔχων κῦρος ἐντὸς κοινωνικοῦ κόμματος κρατοῦντος (κοινωνικῆς τάξεως κρατούσης) καὶ ἐπομένως παραχωρῶν (ἔστω καὶ δῆθεν) τῇ συγκαταθέσει τῶν ἄλλων· εἶναι δὲ ἀδιάφορον καὶ τοῦτο ὅτι αἱ παραχωρήσεις του γίνονται ἢ διὰ νὰ προληφθῇ κίνησις (ὄρατῆ) κάτωθεν ἐξ ὑλικῶν αἰτιῶν μὲ μεγαλυτέρας ἀπαιτήσεις, ἢ ἐκ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἰδεολογικοῦ « ὀφείλεις! », συμβαίνουν ὅμως καὶ τὰ δύο εἶδη τῶν παραχωρήσεων, καὶ δὲν εἶναι ὀρθὸν οὔτε ὅτι παραχωρεῖ πάντοτε ἐκ τῆς αἰτιότητος τοῦ ἰδεολογικοῦ « ὀφείλεις! » ἢ, ὅπως λέγουν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι, ὡς ἀπέδειξα, καὶ εἰς τοῦτο σφάλλοντες, «ἐκ φιλετερικῶν, κοινωφελῶν συναισθημάτων».

Κεφάλαιον τρίτον

Ἡ κοινωνία ὡς ὀργάνωσις.

Ὡς κατεδείχθη, ἡ ὀργάνωσις τῆς κοινωνίας ἀποτελεῖται ἀπὸ τοὺς διεισδύσαντας, πραγματοποιηθέντας, σκοπούς οἱ ὅποιοι ὅμως δὲν εἶναι οἱ σκοποὶ ὅλων, δὲν ἀνταποκρίνονται εἰς

τοὺς πόθους ὄλων, ἀλλὰ ἦσαν οἱ ἀπὸ ἓνα κοινωνικὸν κόμμα ὑπερασπιζόμενοι καὶ κατ' ἄλλων σκοπῶν νικήσαντες σκοποί. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ κοινωνία ὡς ὀργάνωσις ἐξαρτᾶται ἀπὸ μίαν βίαν, ἡ ὁποία εἶναι καταβιασμός τινων, ἐνὸς μέρους τῶν συζώντων ἀνθρώπων, ἀπὸ τοὺς ἄλλους, βίαν ἐπιβαλλομένην ἀπὸ τοὺς νικήσαντας σκοπούς, ἀπὸ τοὺς φορεῖς των, εἰς τοὺς φορεῖς τῶν νικηθέντων σκοπῶν. Τοῦτο δὲ εἶναι φυσικώτατον φαινόμενον. Ἐκ φύσεως προηγείται τὸ ἰσχυρὸν καὶ εὐφυές καὶ ὀργανώνει τὸ πλῆθος. Τοῦτο συμβαίνει εἰς τὰ ζῷα (ὀφθαλμοφανῶς κατὰ τὰς ἐξόδους των), εἰς τοὺς πρωτόγονους ἀνθρώπους καὶ σήμερον εἰς τὰ παιδιά ὅταν παίζουν, μετεβλήθη δὲ κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἀνθρώπων μόνον κατὰ μορφήν καὶ ὄχι κατ' ἀρχήν, σωζόμενον ἀκόμη εἰς τὴν πρώτην μορφήν του εἰς τὰς πράξεις τῆς ἐνόπλου δυνάμεως ἐν τῇ πολιτείᾳ, διὰ τῆς ὁποίας ἡ μειονοψηφία ἐπιβάλλεται εἰς τὴν πλειονοψηφίαν, εἰς τὰς ἐπαναστατικὰς πράξεις κ.τ.λ. Κατὰ τὴν ἀλλαγὴν τῆς μορφῆς πρόκειται περὶ οὕτως εἰπεῖν ἠθικοποιήσεως τῆς σωματικῆς δυνάμεως καὶ βίας: ἡ μειονοψηφία ὑποτάσσεται σιωπηλῶς εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς πλειονοψηφίας, ἐννοεῖται, ὄχι ἀναγνωρίζουσα τὸ ὄρθρον τῶν ἀποφάσεών της, ἀλλὰ ἐξ ἠθικῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἀρχῆς τῆς πλειονοψηφίας, ἐξ ἠθικοῦ ἐκβιασμοῦ οὕτως εἰπεῖν διὰ μιᾶς ἀφηρημένης ἀρχῆς. Ἀλλὰ ἐννοεῖται πάλιν ὅτι ἡ βία ὡς βία εἶναι μὲν τὸ αἰώνιον χαρακτηριστικὸν τῆς κοινωνίας, δὲν εἶναι ὅμως ἡ βία τῶν αὐτῶν σκοπῶν, τῶν αὐτῶν συμφερόντων καὶ ἰδεῶν, ἀλλὰ μία ἐκάστοτε βία, τοῦτο δὲ διότι οἱ διάφοροι σκοποὶ εὐρίσκονται, ὅπως κατεδείχθη, εἰς αἰώνιον πόλεμον—σκοποί, δηλαδὴ θελήσεις, ἤτοι τὰ κόμματα τὰ κοινωνικά.

Ἐξ ὄλων λοιπὸν τούτων τῶν ἤδη ἀναλυτικῶς γνωσθέντων ἀληθειῶν προκύπτει ὁ ἐπόμενος ὀρισμὸς τῆς κοινωνίας ὡς ὀργανώσεως: ἡ κοινωνία ὡς ὀργάνωσις εἶναι ἐκείνη ἡ κατάστασις τῶν σχέσεων συνυπαρχόντων ἀτομικῶν ἀνθρώπων, ἡ ὁποία γεννᾶται (καθορίζεται) διὰ τῆς βίας τῶν κατὰ τὸν ἀγῶνα τῶν διαφόρων σκοπῶν, (τῶν διαφόρων θελήσεων, τῶν φορέων των)

ἐκάστοτε νικῶντων σκοπῶν, θελήσεων (φορέωντων) ¹⁾.

Ὁ καθορισμὸς τῶν σχέσεων γίνεται, ὅπως ἔδειξεν ἡ ἀναλυτικὴ μου ἔρευνα τῆς κοινωνίας, κυρίως διὰ τῶν νόμων τῶν λεγομένων δίκαιον καὶ γενικώτερον καὶ διὰ ἠθῶν καὶ ἐθίμων.

α) Τὸ δίκαιον.

Τὸ δίκαιον εἶναι λοιπὸν οἱ καταναγκαστικοὶ κανόνες καὶ διατάξεις τῆς κειμένης καταστάσεως, τοῦ καιθεστώτος. Παράγεται διὰ τῶν νικηφόρων σκοπῶν, ἀδιάφορον εἶν ὑλικῶν ἢ ἰδεολογικῶν, (νικηφόρου θελήσεως), ὥστε κατ' ἀρχὴν εἶναι πάντοτε παροδικὸν κατὰ τὸ περιεχόμενόν του, ἐξαρτώμενον ἀπὸ τὴν ἐκάστοτε νικῶσαν θέλῃσιν. Ἡ λέξις λοιπὸν δίκαιον εἶναι καθ' ἑαυτὴν τύπος ἐκφράζων — ὅπως ὀρθῶς καθορίζουν ἀρχῆθεν ἤδη οἱ νομικοὶ τὸ δίκαιον — περιληπτικῶς τοὺς ἐν τῇ κοινωνίᾳ (οἱ νομικοὶ λέγουν συνήθως: ἐν τῇ πολιτείᾳ) ἰσχύοντας (ἤτοι θετικούς, ἐκάστοτε) κανόνας καὶ διατάξεις. Ἡ οὐσία τοῦ δικαίου, τῆς νομικῆς ὀργανώσεως, ἔγκειται λοιπὸν ἐν τούτῳ ὅτι

1) Ὁ K e l s e n, Der soziologische und der juristische Staatsbegriff, Kritische Untersuchung des Verhältnisses von Staat und Recht 1922 καταλήγει εἰς μίαν ὀρθὴν ἰδέαν ἡ πολιτεία εἶναι μία διάταξις, μία σχέσις νομική. Ἀλλὰ ἡ ἰδέα αὐτὴ ἐννοεῖται διὰ τὰς ἰδικὰς μου ἔρευνας ἤδη ἐξ ἑαυτῆς καὶ τὸ ὅτι κατὰ τὸν K e l s e n «ὁρισμὸς τῆς ἐννοίας τῆς πολιτείας καταπτᾶ εἰς ὄρισμὸν τοῦ δικαίου» (σελ. 87) εἶναι ἀκριβῶς ἡ περίπτωσις εἰς τὸν ἰδικόν μου ἄνωθι δεδομένον ὄρισμὸν τῆς ἐννοίας τῆς πολιτείας. Ἀπαντᾶ δὲ κατὰ λέξιν καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν πρώτην ἔκδοσιν τῆς γερμανικῆς ἐκδόσεως τοῦ συγγράμματός μου (ὑπὸ τὸν τίτλον: Soziologie 1904). Λυποῦμαι λοιπὸν ὅτι ὁ K e l s e n ἀναφέρει μὲν ὅλας τὰς κοινωνιολογίας καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ σχετικὰ ἀρθρίδια, ἀποσιωπᾶ ὅμως τὸ ἰδικόν μου σύγγραμμα, χωρὶς νὰ θελήσω νὰ εἶπω ὅτι ἔλαβε τὴν ἰδέαν του ἀπὸ τὸ σύγγραμμά μου. Ἀλλοστε δὲν ἐγκρίνω τὰς λοιπὰς ἰδέας τοῦ K e l s e n, ὅσα λέγει περὶ ὑπάρχοντος καὶ δέοντος («sein» καὶ «soll») κτλ. Ὄρθή ὅμως εἶναι, ὅπως ἔλεγον, ἡ κυρία του γνώμη ὅτι πολιτεία εἶναι ἔννοια ὀργανώσεως καὶ δὲν δύναται νὰ χωρισθῇ εἰς ἔννοιαν συνδέσμου καὶ εἰς ἔννοιαν διατάξεων (νόμων).

ἐκφράζει τὸ περιεχόμενον τῆς νικηφόρου θελήσεως, ἡ ὁποία εἶναι δυνατὸν νὰ καθορίζεται καὶ διὰ ὑλικῶν συμφερόντων, ἀλλὰ καὶ διὰ ἰδεολογίας. Ἐκάστη νομικὴ κατάστασις (μιας οἰασδήποτε κοινωνίας) εἶναι ἡ θετικὴ (ἢ ἐκάστοτε) κατάστασις ἱκανοποιηθέντων, ἐπικρατησάτων ὑλικῶν ἢ ἰδεολογικῶν ἢ καὶ ὑλικῶν καὶ ἰδεολογικῶν πόθων (σκοπῶν), οἱ ὁποῖοι διὰ βίας, ἀκριβῶς διὰ νίκης κατὰ τῶν ἀντιπάλων πόθων, ἐπιβάλλονται ὡς ὁ νόμος, ὡς οἱ κανόνες τῶν σχέσεων ¹⁾.

Ἡ βία ἔξωθεν, ὁ καταβιασμός, εἶναι λοιπὸν τὸ ἀναγκαῖον χαρακτηριστικὸν τοῦ δικαίου καὶ ἐν αὐτῷ ἔγκειται καὶ ὄχι ἀναγκαίως ἐν τῷ περιεχομένῳ ἢ κυρία διαφορὰ τοῦ νόμου, τοῦ δικαίου ἀπὸ τοῦ ἠθικοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ διαφορὰ τοῦ νόμου, τοῦ δικαίου, ἀπὸ τοῦ κατ' ἔθος καὶ ἔθιμον (καὶ τοῦ κοινωνικῶς εὐπροποῦς). Αἱ διατάξεις, οἱ κανόνες, οἱ λεγόμενοι δίκαιοι, δὲν ἀποτελοῦν ὀργάνωσιν τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων, ἡ ὁποία νὰ βασιίζεται ἀναγκαίως εἰς ἐσωτερικὴν ἀναγνώρισιν ἐκ

1) Ὁ Ehrlich, πρὸ πάντων εἰς τὸ συγγραμμὰ του Grundlegung der Soziologie des Rechtes 1913 παρεξηγεῖ τὰ πράγματα λέγων ὅτι δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι δίκαιον εἶναι μόνον ὁ νόμος ὁ γενόμενος παραδεκτὸς ὑπὸ τῆς πολιτείας, ὅτι τὸ δίκαιον ὑπῆρξεν ἀρχῆθεν ἢ δὴ ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν πολιτείαν, γενικῶς ὅτι τὸ δίκαιον, ὁ νόμος, δὲν εἶναι «ἡ θέλησις τῆς πολιτείας» καὶ ὅτι ἐὰν τοῦτο φαίνεται σήμερον νὰ ἔχη οὕτω, τοῦτο συμβαίνει, διότι ἡ πολιτεία ἀναμιγνύεται εἰς τὰ τῆς κοινωνίας, αἱ διατάξεις τοῦ δικαίου, λέγει, εἶναι ἡ ἔκφρασις τῆς θέσεως τῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἰσχυόντων συνδέσμων (Verbindungen) πρὸς τοὺς κατακρατούμενους κτλ., ἡ πολιτεία δὲ ἀνέλαβε μόνον τὸ καθήκον νὰ ἐπιβάλλῃ τὰς ἀπὸ τὴν κοινωνίαν ἐκπορευομένας διατάξεις αὐτῆς εἰς τοὺς συνδέσμους, καὶ μῶλα ταῦτα μένει πάντοτε τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ νομικοῦ βίου ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν πολιτείαν, ἐπειδὴ κωδικοποιημένον δίκαιον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ περιλαμβάνῃ τὴν ποικιλίαν τοῦ βίου, οὕτω δὲ ὑφίσταται καὶ τὸ ἐκ συνηθείας δίκαιον. Αἱ ἰδέαι αὐταὶ τοῦ Ehrlich δεικνύουσιν φανερὰν σύγχυσιν, τὸ κύριόν του δὲ σφάλμα εἶναι ὅτι ὁμιλεῖ περὶ πολιτείας καὶ κοινωνίας ὡς περὶ δύο διαφόρων πραγμάτων καὶ οὕτω συμβαίνει ὥστε μῶλον ὅτι θεωρεῖ τὸ δίκαιον ὡς τὴν θέλησιν (τὴν ἔκφρασιν der Ausdruck) τῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἰσχυόντων συνδέσμων, μῶλα ταῦτα τὸ θεωρεῖ ὡς μὴ ἐξαρτώμενον ἀπὸ τὴν πολιτείαν. Δὲν ἐννοεῖ ὅτι ἡ πολιτεία εἶναι ἀκριβῶς ἡ διόργανωσις αὐτῆ τῶν συζώντων, τῶν συνυπαρχόντων.

μέρους τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου. Διὰ ν'ἀναφέρω ὡς παράδειγμα τὴν σαφεστέραν περίπτωσιν, ὁ ἀτομικὸς ἄνθρωπος εἶναι δυνατόν νὰ ὑπακούῃ μὲν ἔξωτερικῶς εἰς τοὺς νόμους, νὰ εἶναι δὲ ἐχθρὸς αὐτῶν, νὰ τοὺς κατακρίνῃ, ἐσωτερικῶς, ἐννοῶ, κατὰ διάνοιαν, διὰ δὲ τὸν νόμον, τὸ δίκαιον, λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ἀκριβῶς μόνον ἢ ὑπακοή του, ὄχι δὲ καὶ ἡ πεποίθησίς του. Ἀπεναντίας τὸ ἠθικὸν πηγάζει ἐνδοθεν, εἶναι πεποίθησις (ἀδιάφορον ἔάν καὶ κατὰ διάνοιαν ἢ μόνον ἐκ συναισθήματος). Τὰ ἠθικὰ καὶ ἔθιμα πάλιν ἔχουν καὶ τὸν ἐκβραστικὸν χαρακτῆρα τοῦ δικαίου καὶ τὴν βίαν ἐνδοθεν, ὅπως τὸ ἠθικόν· διότι ἡ βία ὡς χαρακτηρῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων (καὶ τοῦ κοινωνικῶς εὐπρεποῦς) εἶναι μὲν ἔξωτερική, ἀλλὰ ψυχική, δηλαδή τὸ ἐξ ἐθίμου πραγματοποιεῖται ὑπὸ τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου λαμβάνοντος ὑπ' ὄψιν τὴν κρίσιν τοῦ ἄλλου. Τὰ τρία αὐτὰ εἶδη διαρρυθμίσεως τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων εἶναι διάφορα καὶ κατὰ τὴν τάσιν των ἢ ἠθικότητος τείνει πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῆς ἀνομοιότητος καὶ φυσικῆς ἀνισότητος τῶν ἀνθρώπων εἰς τὰς σχέσεις των (ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἔχῃ ἀξίαν ὡς ἄνθρωπος! εἶναι ἡ φωνή της κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πνεύματος), ἀπεναντίας δὲ τὸ δίκαιον ἔχει ὡς βάσιν τὴν ἀνομοιότητα καὶ φυσικὴν ἀνισότητα τῶν ἀνθρώπων, ἐκφράζει πάντοτε τοὺς πραγματοποιηθέντας, ἐπικρατήσαντας πόθους μιᾶς ἰσχυρᾶς θελήσεως ἀπέναντι ἄλλης καὶ τείνει πρὸς ὀργάνωσιν τῶν διαφορῶν, κατὰ τοῦτο δὲ ὁμοιάζει μὲ τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἔθος καὶ τὸ λεγόμενον εὐπρεπές, ὅπως θὰ καταδείξω ἀκόμη ἀκριβέστερον ὁμιλῶν περὶ αὐτῶν. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ γίνεται κατ' οὐδένα τρόπον σύγχυσις μεταξὺ δικαίου καὶ ἠθικοῦ, εἶναι ὅλως διάφορα καὶ κατὰ τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν τάσιν· ἡ μόνη μεταξὺ των ὑφισταμένη σχέση εἶναι ὅτι, ὅπως εὐρέθη, τὸ ἠθικόν, τὸ ἰδεολογικὸν ἐκεῖνο «ὀφείλεις» (ὁ ἄνθρωπος νὰ ἔχῃ ἀξίαν ὡς ἄνθρωπος!) λαμβάνει μέρος ὡς μία τῶν αἰτιῶν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ δικαίου, χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι δυνατόν νὰ μεταβάλλῃ οὔτε τὸν χαρακτῆρα οὔτε τὴν τάσιν του· διότι καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ καθαρῶς ἠθικόν (π.χ. ἡ βοήθεια τοῦ πλησίον ὡς ἔλεημο-

σύνη, ἢ ἀπαγόρευσις τῶν πορνείων καὶ τῆς πορνείας, ἢ ἡ ἀπαγόρευσις σχέσεως ; ἀπὸ ἀνθρώπων μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἐν τῇ οἰκογενεῖα, μεταξὺ γονέων καὶ τέκνων κτλ.) μεταβαλλόμενον εἰς νόμον, εἰς δίκαιον, λαμβάνει ἀκριβῶς καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς ἔξωθεν βίας, ἐπιβαλλόμενον δὲ οὕτω ἔξωθεν ἀπὸ τὴν μίαν νικήτριαν θέλησιν εἰς τὴν νικηθεῖσαν (διότι οὐδαμοῦ ὑπάρχει μία θέλησις, ἀκριβῶς ἕνεκα τῆς διαφορᾶς καὶ ἀνισότητος τῶν ἀνθρώπων) ἔχει ὡς τάσιν τὴν ὁργάνωσιν τῶν ἀνισοτήτων καὶ ἀνομοιοτήτων.

Δίκαιον εἶναι λοιπόν, λέγονται δὲ καὶ πράγματι ἐν τῷ καθημερινῷ βίῳ ὅλοι οἱ ἐκάστοτε νόμοι, οἱ ἔξωθεν διὰ βίας ἐπιβαλλόμενοι καὶ τὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων καθορίζοντες νόμοι ἀσχέτους πρὸς τὸ περιεχόμενον των. Ναὶ μὲν ὁ S t a m m l e r διακρίνει τοὺς νόμους αὐτοὺς εἰς δίκαιον καὶ εἰς ἀνόμιμα διατάξεις· ἀλλ' ἀδιάφορον πῶς αὐτὸς καταλήγει εἰς τὴν διάκρισιν αὐτήν, πρόκειται μόνον περὶ θεωρίας, περὶ ὑποκειμενικῆς κρίσεως ἐπὶ τῶν κειμένων νόμων καὶ ὄχι περὶ ἀντικειμενικῆς καταλήψεως τοῦ φαινομένου· πιθανὸν γὰρ μὴ ἀρέσκων αὐτοῖ ἢ ἐαῖνοι οἱ νόμοι, ὅπως καὶ πράγματι δὲν εἶναι οἱ κείμενοι νόμοι ἢ θέλησις ὅλων, ἀλλ' ἕνεκα τούτου δὲν παύουν οἱ νόμοι οὕτοι γὰρ ἔχουν τὸν χαρακτῆρα τοῦ δικαίου, δηλαδή γὰρ ἰσχύουν ὡς τὸ κριταῖν δίκαιον, ἕως ὅταν παραγκωνισθῶν διὰ τῆς ἐκδηλώσεως ἄλλης νικηφόρου θέλησεως. Ἀλλὰ ἐκείνη ἢ διάκρισις εἶναι ἐσφαλμένη λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ περιεχομένου τῶν νόμων, διότι εἰς ἕνα ὅλος ἀνόμιμος γὰρ θέλησις κανεὶς γὰρ θεωρεῖ ὡς δίκαιον τοὺς νόμους π. γ. τοὺς ἔχοντες ἡλικίαν περιεχόμενον καὶ ὡς μὴ δίκαιον τοὺς ἄλλους. Εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ S t a m m l e r νομίζει ὅτι ἔχει μέτρον διὰ τὴν διάκρισιν του μεταξὺ δικαίου καὶ μὴ δικαίου εἰς τοὺς κειμένους νόμους· τὸ δίκαιον, λέγει, πρέπει γ' ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς κοινωνίας ὡς κοινότητος ἀνθρώπων ἑαυσαύτων ἐλευθέρως τὴν θέλησιν· τὸ δίκαιον ἔχει λοιπόν, κατ' αὐτόν, ὡς χαρακτῆρα τὸ γενικῶς ἀναγνωρισθὲν, τὸ γενικῶς βουλητόν. Ἀλλὰ ἡ τοιαύτη γνώμη ἢ ἐμπεριέχει φιλοσοφικὸν πρόγραμμα, πῶς πρέπει, ἢ ἔπρεπε γὰρ εἶναι ἡ κοινωνία· καὶ τοῦτο δὲν μ' ἐνδιαφέρει ἐνταῦθα· ἢ εἶναι καθόλου καὶ ἀπολύτως ἐσφαλμένη, μὴ ἀνταποκρινόμενη κατ' αὐ-

δένα τρόπον εἰς τὴν πραγματικότητα τῆς κοινωνίας καὶ τῶν νόμων της.

Ἄλλὰ ἐὰν δὲν εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ ἐπιφέρῃ κανεῖς σύγχυσις δι' αὐθαιρέτου χρήσεως τῶν ἐννοιῶν, τότε ὑπάρχει μόνον θετικὸν δίκαιον καὶ ὄχι καὶ δῆθεν φιλοσοφικὸν δίκαιον αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ἢ ὀρθὸν δίκαιον, ἢ φυσικὸν δίκαιον, ἢ δίκαιον κατὰ λόγον καὶ τὰ παρόμοια. Παντοῦ εἰς τὰς θεωρίας αὐτὰς γίνεται σύγχυσις μεταξὺ δικαίου καὶ ἠθικοῦ (πολλάκις δὲ καὶ δῆθεν ἠθικοῦ), παντοῦ ἐνταῦθα μία ἠθικὴ κατάστασις τῆς κοινωνίας ὀνομάζεται δίκαιον. Ἐκφράζομαι συντόμως καὶ γενικῶς : δὲν ἀρνοῦμαι ὅτι π. χ. ἐκ τοῦ προϊόντος ἐκεῖνου τῆς πνευματικῆς ἀνθρωπίνης ἐξελέξεως «ὁ ἄνθρωπος νὰ ἔχῃ ἀξίαν ἀνθρώπου» εἶναι δυνατόν νὰ ἐξαχθοῦν κανόνες διὰ μίαν ἰδεώδη κοινωνίαν ἀνθρώπων, ἢ αἱ ἀρχαὶ πρὸς διαμόρφωσιν τοῦ δικαίου ἐν τῷ μέλλοντι ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατόν· ἀλλὰ νὰ ἦτο πάντοτε ἐσφαλισμένον νὰ ὀνομάσῃ κανεῖς τοὺς κανόνας αὐτοὺς ὀρθὸν δίκαιον ἢ τι τοιοῦτον· διότι αὐτοὶ οἱ κανόνες εἶναι καὶ μένουσιν ἠθικοὶ κανόνες καί, ἐὰν μὲν πρόκειται περὶ πολιτείας (κοινωνίας) ἰδεώδους, νὰ διαρρυθμίζουσι τὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων ὡς τοιοῦτοι ἠθικοὶ κανόνες, δηλαδὴ ἄνευ ἐξωτερικῆς βίας ἐκ τῶν ἑνδον ἐκάστου (ἰδεώδους ἠθικοῦ) ἀνθρώπου γνωρίζοντος τὸ καθῆκόν του ἢ, ἐὰν πρόκειται περὶ ἐμπειρικῆς κοινωνίας, κοινωνίας τῶν συνήθων, τῶν ζώντων ἀνθρώπων, νὰ μεταβληθοῦν ἀναγκαίως εἰς νόμους ἐξωθεν ἐπιβαλλομένους, ἐπικρατοῦντες κατ' ἄλλης βιολογίας, καὶ λοιπὸν νὰ χάσουν τὸν χαρακτήρα των ὡς ἠθικοὶ κανόνες.

Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν ὀρθὸν ἢ μὴ ὀρθὸν δίκαιον· πᾶν δίκαιον εἶναι θέλησις ἐπικρατήσασα κατὰ τὸν πόλεμον τῶν βιολογικῶν μεταξὺ των εἰς δὲ τὴν περίπτωσιν, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ περιεχόμενον του ἀναγνωρίζεται ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀναγκάζον ἄρα τὸν ἄνθρωπον, ὡς συμφωνοῦν πρὸς τοὺς ἠθικοὺς κανόνας, ἑνδοθεν, παύει νὰ εἶναι δίκαιον, δηλαδὴ νόμος ἐξωτερικῆς βίας καὶ γίνεται ἠθικὸς νόμος.

Ἡ σχέσις τοῦ δικαίου πρὸς τὰς θετικὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων εἶναι, ὅπως εὐρέθῃ ἤδη, ἡ σχέσις παραγομένου πρὸς ἓνα τῶν παραγόντων του. Εἰδικώτερον ἔχει λοιπὸν ἡ σχέσις αὕτη

οὕτω: αἱ οἰκονομικαὶ σχέσεις μεταβάλλονται διὰ τῆς μεταβολῆς τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως καὶ ἐπομένως καὶ τῶν συμφερόντων τῶν ἀνθρώπων· ἐπίσης ἐξελίσσεται τὸ πνεῦμα τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἀπαιτεῖ καὶ αὐτὸ τὴν μεταβολὴν ὑφισταμένων σχέσεων· ἀλλὰ διὰ τὴν ἀναγκαίαν μεταβληθῶν αἱ σχέσεις πράγματι καὶ ν' ἀναγνωρισθῶν αἱ νέαι, αἱ ὡς ἀπαιτήσεις παρουσιασθεῖσαι σχέσεις, πρέπει νὰ καταπατηθῆ, νὰ καταπολεμηθῆ ἢ ἀντίπαλος θέλησις, ἀφοῦ μάλιστα δὲν πρόκειται ποτὲ περὶ μιᾶς καὶ μόνης δυνατῆς ἐκνομοποιήσεως τῶν νέων ἐκείνων ἀπαιτήσεων. Ἡ ἐπικρατοῦσα λύσις κατὰ τὰς ἀναφαινομένας ταύτας νέας ἀπαιτήσεις σχέσεων ἢ ὅπως ἔλεγον, ὁ ἐπικρατῶν σκοπός, ἢ ἐπικρατοῦσα θέλησις ὀργανώνει τότε τὴν κοινωνίαν ἐκ νέου, παρουσιάζεται ὡς ἡ νέα ὀργάνωσις τῆς κοινωνίας, ὡς τὸ νέον δίκαιον, οἱ νέοι ἰσχύοντες νόμοι διὰ τὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ νομίση κανεὶς ὅτι ἀλλάσσει πάντοτε ὀλόκληρον τὸ σύστημα τῶν κειμένων νόμων· εἶναι ὅμως ἀληθὲς ὅτι μικραὶ ἀλλαγαὶ ἐπιφέρουν ὄλον ἐν καὶ μεγαλυτέρας, ἀλλαστε καὶ συνδέονται πολλάκις τὰ διάφορα μέρη τῆς νομοθεσίας. Οὕτω εἶναι μὲν, λογικῶς ἀναλυτικῶς θεωρούμενον τὸ ζήτημα, ὁ καθορισμὸς τῆς σχέσεως τῶν ἀτομικῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸ ὅλον τῆς κοινωνίας (τὸ λεγόμενον πολιτικὸν ἢ εἰδικώτερον τὸ καταστατικὸν δίκαιον) ἢ βάσις πάσης ἰδιαιτέρας νομοθεσίας· δηλαδὴ ναὶ μὲν, ὅπως εὐρέθην, ὁ ἰσχυρὸς (οἱ ἰσχυροί), τοῦ ὁποίου τὸ πνεῦμα καὶ τὰ συμφέροντα, τὴν ἀντίληψιν, ἐκφράζει ὁ καταστατικὸς χάρτης, καθορίζει καὶ τὰς εἰδικωτέρας σχέσεις τὰς λεγομένας σχέσεις τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου. Ἀλλὰ καὶ ἀντιστρόφως πᾶσα μεταβολὴ τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου μεταβάλλει ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἔστω καὶ ἀνεπαισθητῶς καὶ τὸν καταστατικὸν χάρτην, ἢ τουλάχιστον τὸν κλονίζει καὶ τὸν ἐξασθενεῖ ὀλίγον κατ' ὀλίγον. Θὰ φέρω κοινότατον παράδειγμα, τὸ ὁποῖον καθιστᾷ τὸ πρᾶγμα ἀπλοῦστατα καταληπτόν· εἰς μίαν ὁδὸν ἐξέρχεται ἀπὸ κάθε οἰκίαν ἓνα παιδί διευθυνόμενον πρὸς τὸ ἄλλο διὰ νὰ παῖξουν μαζί· ἀλλὰ ἤδη μόνον ἐκ τῆς συναθροίσεως ἀπετελέσθη ἀμέσως καὶ κοινωνία, ἤδη εἶχε γεννηθῆ ὁ καταστατικὸς χάρτης τῆς κοινωνίας αὐτῆς χωρὶς νὰ λάβῃ συναίσθησιν καὶ συνείδησιν αὐτοῦ ἓνα ἕκαστον τῶν μερῶν, διὰ τῆς φυσικῆς ἐπιβολῆς τοῦ ἑνός, μόνου ἢ καὶ συμβοηθούτων αὐτῷ ἄλλων, διὰ τῆς εὐφραδείας του, διὰ

τῆς ἰσχύος του, ἢ τίς οἶδε διὰ τίνων προτερημάτων του ἀνωτέρων τῶν προτερημάτων τῶν ἄλλων, αὐτὸς δὲ τότε διατάσσει ταυτοχρόνως τί θὰ κάμῃ τὸ ἓνα, τί τὸ ἄλλο, καθορίζει τὴν σχέσιν ἑκάστου πρὸς τὸ ἄλλο κτλ., δηλαδή παράγει οὕτως εἰπεῖν καὶ τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον τῆς κοινωνίας αὐτῆς· εἶναι ὅμως ἀξιοσημείωτον ὅτι ἡ ἐλάχιστη μεταβολὴ αὐτοῦ, ὅτι π.χ. τὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο τῶν συμπαιζόντων παιδίων πράττει ἄλλως ἢ καὶ διαμαρτύρεται κτλ. ἐνδίδει δὲ ὁ ἰσχυρὸς, κλονίζει καὶ ἐξασθενεῖ καὶ τὴν θέσιν αὐτοῦ ἐν τῇ κοινωνίᾳ αὐτῇ, δηλαδή τὸ καταστατικὸν αὐτῆς. Τὸ ποινικὸν δίκαιον εἶναι ἐκ φύσεως συνδεδεμένον μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ δικαίου, πηγάζει ἐκ τοῦ δικαίου ὡς τῆς ὀργανώσεως τῆς κοινωνίας· ἐὰν ὁ ἰσχυρὸς τοῦ ἄνω παραδείγματός μου δὲν ἐνδώσῃ, ἀλλὰ π.χ. ἀποκλείσῃ τοῦ παιγνιδίου τὸν ἄλλως πράττοντα, τὸν μὴ πειθόμενον, τοῦτο εἶναι ἡ τιμωρία, τὸ ποινικὸν δίκαιον. Ποινὴ οὐδὲν ἄλλο εἶναι παρὰ ὁ ἀδιάφορον ὑπὸ ποίαν τινὰ μορφήν ἐπερχόμενος καταναγκασμὸς πρὸς ὑποταγὴν εἰς τὸ καθεστῶς.

β) Τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα, τὸ κοινωνικῶς
εὐπρεπές.

Τὸ ἐλάχιστον τῆς κοινωνικῆς ὀργανώσεως καὶ τὸ ἐλάχιστον τῆς βίας, τοῦ καταναγκασμοῦ, ἄνευ τοῦ ὁποίου δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀποτελεσθῇ οὐδεμία κοινωνία καὶ ἐπὶ τοῦ ὁποίου βασιίζεται πᾶς σύνδεσμος ἔστω καὶ δύο ἀνθρώπων ἐπιχειρούντων π.χ. κοινὸν περίπατον, ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα καὶ ἀπὸ τὸ λεγόμενον εὐπρεπές. Τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα καὶ τὸ κοινωνικῶς λεγόμενον εὐπρεπές ἀποτελοῦν μίαν οὕτως εἰπεῖν σιωπηλὴν νομοθεσίαν, ἢ ὁποία ὅμως ἐν ἀνάγκῃ παρουσιάζεται καὶ γραπτῶς, ἔχει χαρακτῆρα ἄμεσον καὶ ὁμοιάζει μᾶλλον μὲ τὸ καταστατικὸν δίκαιον. Ἀδιάφορον πόθεν πηγάζοντα, ἐὰν δηλαδή ἐκ τῆς αὐθαιρέτου βουλήσεως τοῦ ἰσχυροῦ ἢ καὶ ἐκ καλαισιθητικῶν ἢ καὶ ἐκ δῆθεν ἠθικῶν λόγων καὶ συναισθημάτων, ἥθη καὶ ἔθιμα καὶ τὸ λεγόμενον εὐπρεπές εἶναι κυρίως γεννήματα τῆς διακρίσεως τῶν ἀνθρώπων μιᾶς κοινωνίας εἰς στρώματα· ἤδη κατὰ τὴν συνάγ-

τησιν τῶν δύο ἀνθρώπων τοῦ ἀνωθι παραδείγματός μου τῶν προτιθεμένων νὰ κάμουν κοινὸν περίπατον, εἶναι εὐθὺς ἀμέσως ὁ ἓνας ὁ ἀνώτερος, δηλαδή ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος φυσικώτατα ἐπεβλήθη εἰς τὸν ἄλλον διὰ τῶν προτερημάτων του, τὸν ὁποῖον προσπαθεῖ νὰ εὐχαριστήσῃ αὐτὸς ὁ ἄλλος διὰ τῶν τρόπων του· συμβαίνει δέ, ἐὰν ἡ πρώτη ἐντύπωσις εἶναι καὶ εἰς τοὺς δύο ἴση, νὰ προσπαθοῦν καὶ δύο ἐξ ἴσου νὰ εὐχαριστήσουν ἕκαστος τὸν ἄλλον· οὕτω δὲ ὁμιλεῖ καὶ συμπεριφέρεται, κάθεται καὶ στέκεται ὁ ἓνας ἢ καὶ καθέννας των οὕτως, ὥστε νὰ μὴ χωρισθοῦν προῶτως ἢ καὶ νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ἐπανάληψις τῆς συναντήσεως κτλ. "Ἡ θ ἡ καὶ ἔθιμα καὶ τὸ λεγόμενον κοινωνικὸν εὐπρεπὲς εἶναι ἀποκρυστάλλώσεις τοῦ τρόπου τοῦ βίου καὶ τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ ἀνωτέρου ἀπέναντι τοῦ κατωτέρου, ἐν γένει δὲ τῶν ἀνωτέρων κοινωνικῶν στρωμάτων ἀπέναντι τῶν κατωτέρων. Ὁ δὲ χαρακτήρ των, ἡ βία, ὁ καταναγκασμός, εἶναι, ὅπως ἤδη ἔλεγον παραβιάζων αὐτὰ μὲ τὸ δίκαιον ¹⁾, καὶ ἐξωτερικὸς καὶ ἐσωτερικὸς, ἀλλὰ πάντοτε κυρίως πνευματικὸς, διότι πρόκειται ἀπὸ μὲν τὸ μέρος τοῦ κατωτέρου, ἂν καὶ μὴ περὶ ἀληθοῦς σεβασμοῦ ἢ καὶ ἀληθοῦς ἐσωτερικῆς ὑποταγῆς καὶ ἀναγνωρίσεως τῆς διαφορᾶς, μᾶλα ταῦτα περὶ πόθου καλῆς κρίσεως ἐκ μέρους τοῦ ἀνωτέρου ἢ καὶ ἀπλῆς συναναστροφῆς μετ' αὐτοῦ, ἀδιάφορον διὰ τοίους τινὰς λόγους, ἀπὸ δὲ τὸ μέρος τοῦ ἀνωτέρου (κυρίως καὶ κατ' ἀρχὴν) ὄχι μὲν περὶ τιμωρίας τοῦ «ἀναιδοῦς» καὶ μὴ τηροῦντος τὰ ἠθή καὶ ἔθιμα ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ποινικοῦ δικαίου, ἀλλὰ περὶ ψυχικῆς ἐπιβολῆς εἰς αὐτόν, περὶ δυσμενείας κατ' αὐτοῦ κτλ. πάντως ὅμως περὶ βίας καὶ ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς, καὶ πάντοτε (κυρίως) πνευματικῆς. Τὸ πνεῦμα λοιπὸν τῶν ἠθῶν καὶ ἔθιμων καὶ τοῦ κοινωνικοῦ εὐπρεποῦς εἶναι ἡ κοινωνικὴ καὶ κατ' ἀρχὴν γενικῶς ἡ ἀνθρώπινη ἀπόστασις (διαφορά), ὁ ἀπὸ τὸν ἀνώτερον (κυρίως σιωπηλῶς) ἀπαιτούμενος καὶ ὑπὸ τοῦ κατωτέρου (ἀδιάφορον ἐὰν ἀληθῶς

1) Πρβλ ἀνωθι σελ. 192 κ. ε.

ἢ προσποιητικῶς) ἀπονεμόμενος σεβασμός. Κατ' ἀρχὰς ὑπῆρχον ἦθη καὶ ἔθιμα, ἀλλὰ καὶ τὸ λεγόμενον κοινωνικῶς εὐπρεπές, ἐννοεῖται, ὁρισμένα ἱστορικὰ φαινόμενα μὲ ὁρισμένον περιεχόμενον. Ἡ κατάργησις ὅμως τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων ἀξίας, δὲν ἐπέφερε καὶ κατάργησιν καὶ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων καὶ τοῦ εὐπρεποῦς, ἀλλὰ μόνον μεταβολὴν τοῦ σημανομένου των· εἰς τὴν θέσιν τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων ἀξίας ἦλθε ἡ προσωπικότης τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἐκτίμησις του ἐκ μέρους τῆς κοινωνίας, ἐκ μέρους τῶν ἄλλων, ἀδιάφορον εἰς ποίαν τινὰ εὐρύτητα τοῦ κύκλου, οὕτω δὲ ἔλαβον καὶ τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα καὶ τὸ εὐπρεπές μᾶλλον τὸν χαρακτῆρα γενικῆς ἀμοιβαίας ὀργανώσεως τῶν συνζώντων ἀνθρώπων τῆς κοινωνίας, ἀποτελοῦντα τὸ ἐλάχιστον ὀργανώσεως ἀνθρώπων πρὸς συνύπαρξιν. Εἶναι δὲ πράγματι καὶ ἀναγκαῖα· ὡς φαντασθῆ κανεὶς ὡς παράδειγμα οἰκοδέσποιαν μὴ ὑποφέρουσαν ὑπηρέτριαν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐνδυομένην, ἢ ἀνθρώπον μὴ ὑποφέροντα τὴν συναναστροφὴν πύοντος, κτλ. Οὕτω δὲ καταντοῦν ἦθη καὶ ἔθιμα καὶ τὸ εὐπρεπές καὶ μόνον ὡς μορφαί, μόνον ὡς ἐξωτερικὰ σχήματα, ἀπαραίτητον στοιχεῖον καὶ μέσον τοῦ κοινωνικοῦ βίου· καταντοῦν κοινωνικὰ ψεύδη, ψεῦδος κοινωνικῆς συνθήκης, ἀλλὰ καλύπτουν ἀκριβῶς ἐσωτερικὴν ἔνδειαν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐν ἀνάγκῃ, ἦθη καὶ ἔθιμα καὶ τὸ εὐπρεπές καλύπτουν τὴν ψυχικὴν καὶ πνευματικὴν πτωχίαν καὶ ἀδυναμίαν τοῦ κοινοῦ, δηλαδὴ τῶν συνήθων, τῶν ψυχικῶς μὴ ἀνεπτυγμένων ἀνθρώπων κατὰ τὰς σχέσεις των. Ὁ ἐ μ π ε ρ ι κ ὸ ς ἄ ν θ ρ ω π ο ς δ ἔ ν ε ἶ ν α ι δ υ ν α τ ὸ ν ν ' ἀ π ο τ ε λ ἔ σ η κ ο ι ν ω ν ἰ α ν ἄ ν ε υ τ ο ῦ λ ἄ χ ι σ τ ο ν ν ὅ μ ω ν τ ῆ ς ε ὑ π ρ ε π ε ἰ α ς, π ᾶ σ α δ ἔ ἀ ν θ ρ ω π ῖ ν η κ ο ι ν ω ν ἰ α ε ἶ ν α ι ἤ δ η ἀ μ ἔ σ ω ς καὶ ἔξ ἑ α υ τ ῆ ς καὶ σ ῦ σ τ η μ α ἠ θ ῶ ν καὶ ἐ θ ἰ μ ω ν (ὡ ς τὸ ἐ λ ἄ χ ι σ τ ο ν τ ῆ ς ὀ ρ γ α ν ὴ σ ε ω ς) καὶ σ ῦ σ τ η μ α ν ὅ μ ω ν, οἱ ὁ π ο ἴ ο ι λ ἔ γ ο ν τ α ἰ δ ἰ κ α ι ο ν.

γ) Ὁ φύλαξ τῆς τάξεως ἐν τῇ κοινωνίᾳ.

Ἐνταῦθα γεννᾶται ζήτημα, ὡς φαίνεται, πολὺ σπουδαῖον καὶ ἀναπόφευκτον, δηλαδὴ τὸ ζήτημα, διὰ ποίους τινὰς λόγους ὁ κοινωνικὸς βίος (ἡ κοινωνία), ὁ ὁποῖος ἐγνώσθη ὡς